

czenia podróżnika do sfery prezentacji wartości ponadczasowych, konkretność życia artysty staje się modelem ogólnym, jednorazowy zaś fakt nabiera znaczenia dla każdej jednostki ludzkiej.

Cenne jest pytanie Jana Księżyka, które nie zostało dotychczas zadane przez herbertologów: ze względu na jakie wartości Zbigniew Herbert przywołuje biografie malarzy, artystów? Odpowiedź wiąże się z wymiarem moralnym ludzkiego życia: są to twórcy, którzy w chaosie świata potrafią stworzyć ład oraz z pieczołowitością patrzą w stronę tradycji, widząc w niej źródło tego, co decyduje o ludzkiej godności. W tej wymagającej wizji świata rolę mediatora pełni ekfraz, która umożliwia odbiorcy „frontalną konfrontację” nie tylko z dziełem sztuki, ale z postawami i wartościami. Ekfraz tworzy syntetyczne wizje rzeczywistości i ludzkiego losu (s.109).

Książka jest ważnym głosem nie tylko w badaniach nad twórczością Zbigniewa Herberta, ale także jest swoistym apelem o przywrócenie wartości etycznej tekstu i niezbędności doświadczenia lekturowego.

ŁUKASZ KUCHARCZYK

JAK OPISAĆ CIERPIENIE?

WOJCIECH KUDYBA, *Próba bólu. O wierszach Joanny Pollakówny*, Warszawa: Biblioteka Więzi 2016, ss. 245.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rh.2018.66.1-14>

Poezja Joanny Pollakówny nie miała dotychczas szczęścia do wyczerpujących, syntetyzujących omówień. W ten sposób wyjaśnia przyczyny „obecnej nieobecności” poetki w zbiorowej świadomości literackiej autor recenzowanej monografii, szukając przyczyn zarówno w biografii poetki, jak i jej strategiach literackich:

Mgr ŁUKASZ KUCHARCZYK – Katedra Literatury XX wieku, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; e-mail: l.kucharczyk@uksw.edu.pl

Jej twórczość wciąż jednak pozostaje na obrzeżach współczesnej świadomości literackiej. [...] Czy jej utwory nie trafiły do szerszej publiczności dlatego, że jej liryczna dykcja nie mieściła się w dominujących poetykach polskiego wiersza końca XX wieku i nie wybiegała – tak jak Nowa Fala czy poezja lat osiemdziesiątych – ku czytelniczym oczekiwaniom, formowanym przez wydarzenia historyczne i przemiany pokoleniowe? A może Pollakówna była źle obecna dlatego, że pisała o czymś, o czym nie chciałoby się pamiętać? Może jej obecna nieobecność jest po prostu gorzką, bo do pewnego stopnia nieuchronną absencją tych, których życie naznaczyła długotrwała niepełnosprawność? [...] Chodzi także o problem komunikatywności cierpienia. Autorka *Skąpej jasności* pisała z głębi doświadczenia fizycznego i psychicznego bólu, z nocy, która każe widzieć świat inaczej i mówić o nim w sposób szczególny. Mur choroby, który oddzielał ją od świata, kładł swój cień także na jej poetycki idiom, nie ułatwiał porozumienia z czytelnikiem¹.

Zdaje się jednak, że topika, poetyka i stylistyka autorki *Skąpej jasności* ostatnio coraz częściej staje się przedmiotem analiz badaczy. Warto w tym miejscu przypomnieć o pierwszej konferencji naukowej, poświęconej w całości twórczości poetki, pt. „Analiza – ekfraz – zdziwienie. Strony Joanny Pollakówny”, która odbyła się na Wydziale Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 22-23 maja 2014 r., a której pokłosiem jest monografia naukowa *Strony Joanny Pollakówny*², gdzie badawczy namysł oscyluje wokół motywiki pisarstwa Pollakówny, jego problemów interpretacyjnych, relacjach komparatystycznych ze sztuką malarską, biografii autorki *Lata szpitalnego* oraz recepcji jej dorobku. Powstały oczywiście artykuły naukowe, liczne opracowania krytycznoliterackie czy wywiady z poetką³. Rozprawa Wojciecha Kudyby (którą niejako zapowiadał inspirujący artykuł w tomie *Metamorfozy religijności w literaturze nowoczesnej*⁴) jest jednakże pierwszą autorską monografią poświęconą sztuce poetyckiej Joanny Pollakówny w zupełności. *Próba bólu. O wierszach Joanny Pollakówny* to mono-

¹ W. KUDYBA, *Próba bólu. O wierszach Joanny Pollakówny*, Warszawa: Biblioteka Więzi 2016, s. 11.

² *Strony Joanny Pollakówny*, red. A. Kozłowska, J. Zieliński, Warszawa 2017.

³ Warto przypomnieć m.in.: G. BORKOWSKA, *Drzazga objawienia*, „Tygodnik Powszechny” 2000, nr 5; T. BUREK, *Cudowne prezenty*, „Gazeta Polska” 1998, nr 5; A. DZIADEK, *Efekt brzmienia – o wierszach Joanny Pollakówny*, [w:] TENŻE, *Projekt krytyki somatycznej*, Warszawa: IBL PAN 2014; A. KOZŁOWSKA, *Poetyckie obrazy śmierci w twórczości Joanny Pollakówny*, [w:] *Człowiek i sacrum. O pojęciach religijnych w języku i kulturze*, red. D. Sarzyńska, R. Tokarski, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu 2006; Z. ZARĘBIANKA, *Zapisane w języku. Doświadczenie duchowe w nowych wierszach Joanny Pollakówny*, [w:] TAŻ, *Tropy sacrum w literaturze XX wieku. Od zagadnień motywicznych do perspektyw hermeneutycznych*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Homini 2001.

⁴ Zob. W. KUDYBA, *Przemiany obrazu Boga w późnych wierszach Joanny Pollakówny*, [w:] *Metamorfozy religijności w literaturze nowoczesnej*, red. A. Bielak, Lublin: Wydawnictwo KUL 2015.

grafia aspektowa, badacz proponuje ścieżkę interpretacyjną skoncentrowaną na kategorii cierpienia poprzez której filtr opisuje i interpretuje właściwie cały obszar tematyczny tej poezji.

Część metodologiczną stanowi interesujące zestawienie poglądów filozoficznych i teoretycznoliterackich z literaturą psychologiczną i medyczną, traktującą o cierpieniu jako bólu mediatyzowanym przez język (przede wszystkim nowatorsko łączące językoznawstwo z medycyną badania francuskiego neurologa Huberta Guyarda). Metodologię dopełnia rozdział poświęcony duchowości w literaturze, w którym autor słusznie porzuca próbę umieszczenia twórczości poetki na rozgałęzionej mapie współczesnych nurtów duchowości, skupiając się przede wszystkim na zbadaniu licznych związków, poszukiwań i sposobach dialogu pomiędzy poetyckim „ja” i transcendentnym „Ty”. Takie rozłożenie akcentów metodologicznych zapowiada główny szlak interpretacyjny, prowadzący od sfery zmysłowej w omawianych utworach, poprzez badanie tożsamości ich podmiotu lirycznego, aż do odszyfrowania „szyfrów transcendencji” w tej poezji.

Przywoływani przez Kudybę krytycy zgodni są, że poezja autorki *Lata szpitalnego* jest przepelniona cierpieniem, często pojawia się też teza, iż jest ono niemożliwe do wyrażenia. Tymczasem badacz polemicznie zauważa:

Ból [...] nie jest w twórczości poetki ani rodzajem przypadłości, ani zjawiskiem incydentalnym, lecz „ustanawia warunki trwania”. Wydaje się raczej samym centrum egzystencji, jest osią, wokół której konstytuuje się podmiot jej utworów. Ich bohater to ktoś, kto staje się sobą wobec cierpienia⁵.

Lektura filologiczna wierszy Pollakówny wymaga więc wnikliwej analizy i interpretacji, jak i refleksji genologicznej, ponieważ Wojciech Kudyba traktuje poezję autorki *Małomówności* jako „mowę cierpienia”, czyli pewien rodzaj lirycznego dyskursu, poprzez który autorka wyraża swe doświadczenie bólu. Osadza wiersze Pollakówny w szerokim nurcie współczesnej liryki dolorystycznej, obok twórczości takich autorów, jak Zbigniew Herbert, Aleksander Wat czy Halina Poświatowska.

Autor proponuje więc niezwykle ciekawe odczytanie skoncentrowane na dwóch, możliwych do wpisania w ramy kategorii bólu na różnych poziomach interpretacyjnych, technikach poetologicznych, w których osadza liryczne krainy Pollakówny: somapoetyki oraz poetyki doświadczenia. Co więcej, autor nie tylko z nich korzysta, nakłada na analizowaną twórczość poetycką, ale również poprzez połączenie ich dookreśla je i poszerza możliwości ich badawczego zastosowania. Poetyka ciała wyróżnia się bardzo dużą inwencją terminologiczną,

⁵ W. KUDYBA, *Próba bólu...*, s. 13.

liczbą subdyscyplin i określeń, mających charakter interdyscyplinarny, które powstały z potrzeby opisanego, zanalizowania i zinterpretowania tej kategorii – na przykład korporalizm, korpomaterializm, somatyka, somaestetyka, somapoetyka, fenomenologia ciała, *flesh studies*, *dance studies*, *gender studies*. Anna Łebkowska zauważa szeroko zakrojoną pojemność tej metodologii badawczej, którą w jej najogólniejszych ramach należy traktować jako zasady i sposoby uobecniania się kategorii cielesności w dyskursach kulturowych oraz literackich, jako relację pomiędzy językiem i ciałem, a także ciałem i literaturą. Badaczka tworzy typologię sposobów badań somatycznych: somatyzację świata przedstawionego, cielesną metaforykę, ciało jako miejsce generowania sensów naddanych, „lekturę ciała”, czyli pewien rodzaj estetycznego przeżycia mającego cechy fizycznego doświadczenia, zarówno po stronie twórcy tekstu, jak i jego podmiotu oraz odbiorcy⁶. W tekście *Jak ucieleśnić ciało: o jednym z dylematów somapoetyki* autorka zwraca uwagę na to, że w badaniu cielesności podważone zostają od dawna usankcjonowane opozycje, jak na przykład wewnątrz–zewnątrze, natura–kultura, jedność–wspólnota, wyrażalne–niewyrażalne czy tożsame–inne⁷. Natomiast poetyka doświadczenia, jak pisze Ryszard Nycz, to epifaniczna fuzja doświadczenia świata i jego językowej artykulacji, proces mozolnej i długotrwałej krystalizacji i nadawania formy bezkształtnemu przeżyciu, a także apofatyczny tryb wypowiedzienia stłumionego, opierającego się możliwościom wysłowienia traumatycznego przeżycia⁸. Wojciech Kudyba korzystając z wypracowanych już strategii somapoetycznych, proponuje nową metodę badawczą, którą w połączeniu z poetyką doświadczenia, wyrażającą poznawcze, podświadome, emocjonalne i religijne stany podmiotu wierszy, roboczo nazwać by można „pain studies”. Metoda ta, obierając za interpretatorską soczewkę cierpienie, pozwala traktować cielesność jako punkt wyjścia ku poszerzaniu granic podmiotu, rozbijaniu i scalaniu jego *self*, znalezieniu metaforycznego obrazu w konstrukcji i przebudowie ciała jako siedziby dla umysłu, psychiki i duszy. Wynika z tego, że badacz nie traktuje tematyki korporalnej w wierszach Pollaków jako obrazu czysto fizycznego, interioryzującego jedynie materialną rzeczywistość, w zapomnieniu pozostawiając aspekt pozamaterialny, przekraczający to co tu i teraz. Dla cielesności rozumianej według ram myślowych i narzędzi badawczych stworzonych przez postmodernizm wykazuje badacz swe *désintéressement*. Ciało w poezji autorki *Dysonansów* scharakteryzowane zostaje tu jako

⁶ Zob. A. ŁEBKOWSKA, *Somapoetyka*, [w:] *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. R. Nycz, Kraków: Universitas 2006.

⁷ A. ŁEBKOWSKA, *Jak ucieleśnić ciało: o jednym z dylematów somapoetyki*, „Teksty Drugie” 2011, nr 4.

⁸ R. NYCH, *Od teorii nowoczesnej do poetyki doświadczenia*, [w:] *Kulturowa teoria literatury...*, s. 149.

epistemologiczna podstawa hermeneutycznego doświadczenia świata, jego wielopoziomowej percepcji, próby jego uniwersalnego zrozumienia w oderwaniu od dominujących dziś w nauce o literaturze solipsystycznych strategii uobecniania się poznającego podmiotu. Warto przywołać słowa samego autora:

Wydaje się, że procesom poetyckiego cieniowania autorka poddaje przede wszystkim fizjologię choroby. Nie tylko poszukuje obrazowych ekwiwalentów fizycznych dolegliwości, ale też często stara się uchwycić raczej specyfikę podmiotowej, psychicznej reakcji na ból niż jego umiejscowienie w ciele. Co więcej: koncentrując się na doznaniach podmiotu, niemal w zupełności omija ich sytuacyjny kontekst, jak gdyby były one raczej właściwością ludzkiego losu niż autobiograficznym doświadczeniem tej, a nie innej jednostki w tym, a nie innym miejscu i czasie⁹.

Finalnie więc analiza prowadzi ku określeniu filozofii osoby, zbadaniu koncepcji podmiotowości, jakie ewokowane są w poezji Joanny Pollakówny. Sama cielesność traktowana jest jako fizyczna „przedwiedza”, ośrodek sensotwórczej projekcji, droga do źródłowego zrozumienia ontologii świata. Warto przy tym podkreślić subtelną polemikę z Martą Kremiec-Błaszcz, autorką niepublikowanej drukiem dysertacji doktorskiej dotyczącej kategorii niewyraźności w wierszach poetki: Wojciech Kudyba, w odróżnieniu od badaczki, nie stara się o określenie etapów przemian podmiotu Pollakówny, ukazania jego ewolucji, traktuje tę twórczość raczej w sposób zmierzający ku odkryciu sposobów „bycia-w-świecie” podmiotu, jego strategiach mówienia o relacji ze światem i z Bogiem. Wydawać by się mogło, iż kategorie takie jak choroba, ból, samotność powinny prowadzić raczej interpretatora ku refleksji o labilność człowieczego „ja”, załamanej i chwiejnej jaźni. Jednak autor cierpienie traktuje jako tożsamościowy fundament podmiotu Pollakówny. Używa w tym celu nowoczesnych filozofii podmiotowości, które zawierając w sobie tezę o wszechmożliwości kształtowaniu ludzkiego „ja”, jego dialektyki tożsamości i zmienności, jednocześnie uznają obecność osobowościowego fundamentu istnienia, czegoś mającego za prawzór jungowską jaźń. Badacz konfrontuje na przykład dualizm narracji tożsamościowej Paula Ricoeura (tożsamość typu *idem* oraz *ipse*)¹⁰ ze sztuką poetycką Pollakówny, konstatując:

Podobnie jak dla psychologa [Victora Frankla], cierpienie staje się dla poetki formą dojrzewania człowieka do pełnego osobowego kształtu, do optymalnej postawy etycznej – jednym słowem do pełni jego bycia sobą. Nakładając na poetycki obraz słynne Ricoeurowskie dystynkcje, dotyczące rozmaitych *modi* tożsamości, moglibyśmy zary-

⁹ W. KUDYBA, *Próba bólu...*, s. 18.

¹⁰ Zob. P. RICOEUR, *O sobie samym jako innym*, tłum. M. Kowalska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2003.

zykować hipotezę, że zarówno „zdolność do cierpienia”, jak i „perfekcję w cierpieniu” trzeba wiązać z tożsamością typu *ipse* (dynamiczną, związana z rozwojem człowieka i jego stopniowym urzeczywistnianiem jego osobowej pełni)¹¹.

Należy zaznaczyć, iż autor sytuuje pytania poetki o Boga nie w sferach ontologii i metafizyki, lecz spotkania z Innym, z głębi doświadczenia osoby, która jest „egzystencją dialogiczną”. Dlatego tak istotna jest dla rozprawy filozofia dialogu z Innym. W analizie lirycznego „ja” wierszy Pollakówny Wojciech Kudyba nakłada na jej poetyckie pejzaże filozofię Emmanuela Lévinasa. Cierpienie bohatera lirycznego wynika z ekstremalnej bliskości z własnym ciałem, łącząc jednocześnie podmiot z innymi, którzy cierpią; właśnie poprzez dialog bohater Pollakówny stara się uzupełnić „ślad po Bogu”, którego definiuje „puste miejsce” w relacji z człowiekiem.

Bardzo istotne jest także użycie narzędzi stworzonych przez filozofię bólu i samotności. W badaniu motywów korporalnych omawianych wierszy autor poddaje refleksji myśl Emila Ciorana, która zdaje się stać w opozycji wobec konstrukcji poetki – choroba według niego powiększa obszary świadomości, cielesność chorego u rumuńskiego filozofa nie jest emanacją obcości. Inaczej u autorki *Powolnego pożaru*. W jej poezji ciało jawi się jako więzienie, a los chorego to los skazańca – dlatego też tak silnie w *Próbie bólu* podkreślane jest pragnienie transcendowania. Podmiot cioranowski stanowi „samotną świadomość siebie”, natomiast podmiot Pollakówny to „dialogizujący współuczestnik świata”. Warto też zaznaczyć obecność w monografii myśli francuskiego filozofa religii Gabriela Marcela i jego kategorii skupienia, które oznacza pewien rodzaj wewnętrznego przekształcenia, przesunięcia planu aksjologicznego z „mieć” ku „być”, wyrażającego otwartość na zewnętrzną i dobro pozwalające przekroczyć przemijalną rzeczywistość. Również interpretacja poszukiwania i dążenia do „świętości” naznaczona jest tu myślą autora *Być i mieć* – nie stanowi ona kategorii zewnętrznej wobec lirycznego „ja”, jest czymś, w czym uczestniczy ono całym sobą, co w równym stopniu przychodzi z zewnątrz, jak i z wnętrza podmiotowości. Dlatego też bardzo ważna w analizie doświadczenia religijnego w omawianej pracy jest inspiracja myślą Rudolfa Otto, pozwalająca scharakteryzować doświadczenie duchowe jako coś, co wyrasta ze stanu uczuciowego, posiadającego pewien pierwiastek irracjonalności. Z refleksją autora *Świętości* koresponduje przywołanie w rozprawie elementów filozofii Paula Tillicha, według której najwyższą formą męstwa bycia jest wiara absolutna, obywająca się bez religii, znaków, poza doświadczeniem osobowej relacji.

¹¹ W. KUDYBA, *Próba bólu...*, s. 197.

Monografia składa się z dwóch kluczowych części, które noszą tytuł *Duchowość wygnańca* oraz *Duchowość wędrowca*, opis podmiotowości ewokowanej w poezji Pollakówny paradoksalnie jest zarówno kontradyktoryjny, jak i dopełniający się. W pierwszej z nich autor charakteryzuje rodzaj odniesień podmiotu do świata jako poczucie kresu wszelkich z nim relacji, przeżywanie „bólu oddzielenia” i odczuwanie stanu choroby jako ogarniającej wszystko totalności. Podmiot ma poczucie bycia „nie tu” – zostaje wygnany poza granice codziennego, nienaznaczonego bólem życia. Owe poczucie odsłania interesujący aspekt modernistycznej tożsamości – podmiot sam dla siebie staje się Innym, unieważniona zostaje tradycyjna opozycja pomiędzy tym, co na zewnątrz, a tym co wewnątrz, samo „ja” staje się jednocześnie sobie znane i obce. Bohater liryczny, naznaczony chorobą, balansuje pomiędzy byciem i niebyciem – doznaje uczucia wyłączenia z miejsca, które uważał za swój dom, jest zmuszony przebywać w niechcianej rzeczywistości, gdyż jego „prywatne uniwersum” uległo rozpadowi. W części tej zbadany zostaje motyw „raju utraconego” jako eskapistycznej próby wydostania się ze świata choroby do świata utraconej i wyidealizowanej przeszłości. Należy jednak zaznaczyć, że topos utraconej arkadii ma również w wierszach autorki *Ogarnąłeś mnie chłodem* charakter uniwersalizujący. Warto zacytować fragment analizy dotyczący minitraktatu poetyckiego *Rajskie przemiany*:

Synteza marzeń o raju okazuje się zatem w wierszu syntezą pewnego paradygmatu ludzkiego bytowania. Do podobnych wniosków uprawnia m.in. fakt, że podmiot utworu konsekwentnie wypowiada się w imieniu zbiorowości – mówi o pewnym „my”, a więc jednocześnie o sobie i o innych. Ściśle zaś rzecz ujmując, opowiada o tym, w jaki sposób matryca losu wyciska swoje piętno na naszych pragnieniach i nadaje kształt ludzkiej nadziei, zastygając w utrwalonych formach kultury (która z kolei zwraca się do nas, oferując gotowe wzory przeżyć)¹².

Nie wolno przeczyć roli kategorii pamięci, która dookreśla opis wygnańczej duchowości. Otóż Wojciech Kudyba stosuje nowoczesne teorie dotyczące pamięci, traktujące nostalgię jako symptom niemożności odnalezienia się w aktualnej rzeczywistości i próbę „przekroczenia bólu”. Jak najbardziej słusznie używa też badacz nowoczesnej, mającej swe korzenie w medycynie, kategorii afektu. Jak pisze Marek Zaleski, afekt jest manifestacją zmienności siły istnienia, przejściem od jednego progu intensywności istnienia do drugiego, jest warunkiem transcendentalnego istnienia rzeczywistości, a zatem i ludzkiego poznania¹³. Dlatego też funkcja

¹² W. KUDYBA, *Próba bólu...*, s. 30-31.

¹³ M. ZALESKI, *Niczym mydło w grze w scrabble*, „Teksty Drugie” 2013, nr 6, s. 33-34.

pamięci nostalgicznej w wierszach Pollakównej skorelowana jest z prymarnym dla pracy motywem bólu, stąd też wynika jej dwuznaczność – jest przyjemnością, której doznawanie boli, ale jednocześnie pozwala na próbę odsunięcia bólu. Sytuując omawianą poezję na mapie współczesnych teorii melancholii autor zauważa, że choć istnieją pewne tropy wskazujące na logiczność przyporządkowania jej do typu melancholii postmodernistycznej, związanej ze sferą języka, to jednak istnieją tropy wskazujące na jej horyzont transcendentálny, uobecniający się w tęsknocie nie tylko za dawnym pełnym istnieniem, za bezpowrotnie utraconą krainą, w której nie było cierpienia, ale też za dialogiem ze Stwórcą, poczuciem jego obecności w zamkniętej przestrzeni choroby, która wydaje się podmiotowi Pollakównej tego doznania odmawiać. Dzieje się tak, ponieważ ciało naznaczone chorobą przemienia się w więzienie – cielesność jest epistemologicznym centrum, punktem wyjścia ku doświadczeniu świata, poczucie jego „nieswojości” implikuje nieswojść świata. I dlatego tak ważna jest kategoria kontemplacji w tej poezji – podmiot myślący stara się przekroczyć to, co materialne, natomiast chore ciało oddala go od takich kategorii, jak nadzieja, wiara i miłość.

Duchowość wędrowca ukazuje natomiast inną strategię obrazowania podmiotowości w utworach poetki, skupioną na wyrażaniu braku zgody na nihilizujące dominanty bólu i cierpienia. Sugeruje to już sam zwrot semantyczny – „wygnaniec”, czyli ktoś pozbawiony domu, skazany na zboląłą tułaczkę staje się wędrowcem – podróżnikiem traktującym przemierzane krainy jako miejsca interesujące poznawczo, stanowiące dopełnienie fundamentów jego tożsamości, czuje się ich częścią. Dzieje się tak właśnie za sprawą kategorii bólu – podmiot interpretuje go jako drogę pozwalającą na wyjście, na przekroczenie bolesnego doznania. Ból więc, choć jest trudnym i niechcianym towarzyszem, służy sprawdzeniu człowieczeństwa podmiotu. Zrozumienie roli cierpienia jest kluczowe dla statusowych przesunięć na poziomie podmiot – choroba. Poetyckie „ja” Pollakównej przestaje pełnić rolę niewolnika bólu, staje się jego partnerem w trudnym dialogu, w którym, mówiąc Ricoeuem, należy „istnieć wbrew”. Bardzo ważne w tej części analizy są poetyckie figury rzeki, domu oraz okna. Na przykład w analizie *Domu na palach* jest on rozumiany jako metafora międzyludzkich relacji, rzeka natomiast stanowi tutaj zarówno figurę podkreślającą zło cierpienia. Jednakże rzeka w tej poezji jest również sposobem obrazowania możliwości sensotwórczych. Podobnie jak figura drogi, o której autor pisze w ten sposób:

Także figura drogi bywa jednak u Pollakównej wpisana w wizję świata zamkniętego, pozbawionego horyzontu nadziei. Doświadczenie dorystyczne w liryku *Brukowanie drogi* to, jak pamiętamy, „droga do nikąd” – taka, która sama dla siebie jest wyrokiem

i kresem. Zdarza się jednak i tak, że autorka próbuje nieco rozszelnić horyzont cierpienia, buduje obraz ukazujący je jako „miejsce otwarte”, wyposażone w ścieżkę, która prowadzi poza nie same¹⁴.

Z kolei poetycka figura okna jest dla badacza emanacją wyraźnie zarysowanej antynomii, która tak często jest podkreślana w utworach Pollakówny. Nie jest więc w tej poezji okno jedynie najbardziej czytelnym symbolem otwartości, ale też symbolem granicy pomiędzy ścierającymi się sprzecznościami. Bardzo inspirująca jest także w *Próbie bólu* analiza motywu ognia, a podmiotu poetyckiego jako *homo ardens*:

Homo ardens, który pojawia się w omawianej twórczości, jest więc przede wszystkim człowiekiem w sytuacji granicznej. Czerpiąc z tradycji biblijnej (por. np. Ps 17,3; Hi 23,10), poetka bardzo często wyposaża ogień w odniesienia do egzystencjalnej próby wiary. Można to również powiedzieć inaczej: cierpienie jako próba ognia zawsze okazuje się w jej lirykach ostatecznie próbą wiary – próbą w obszarze relacji z „Ty”¹⁵.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt metody badawczej Wojciecha Kudyby. W analizie utworów poetyckich autor wykorzystuje również korespondencję Joanny Pollakówny, co daje czytelnikowi książki możliwość zobaczenia całej sytuacji kontekstowej utworu, pełniejszego zrozumienia natury rzemiosła poetyckiego autorki *Przytąjenia barw*. Szczególnie jednak interesujące okazało się nałożenie na wierszowe struktury eseju poetki, które dotyczą sztuki malarskiej. Dzięki temu autor *Próby bólu* uzyskuje komplementarny obraz artystki, zdaje się ona łączyć poetyckie „ja” z „ja” historyka sztuki. Zresztą, tę potrzebę integralności życiowych ról podkreśla autor również w dopełniającym swoją monografię artykule z wspomnianego już tomu pokonferencyjnego. Analizuje w nim motyw Piety w twórczości poetki:

Pobrzmiwa w wypowiedzi pisarki charakterystyczny ton tęsknoty do integralności pełnionych ról, do spójności form wypowiedzi. Osią spodziewanej integracji staje się horyzont egzystencji. Niesprzeczność pełnionych funkcji i używanych języków jest możliwa wtedy, gdy służą one temu samemu celowi: mówieniu „o podstawowych sprawach ludzkiego życia” – zarówno w wierszach, jak i esejach. [...] Istnieje zatem jeszcze jeden komponent sytuacji pisarskiej, którą chciałoby się tu odsłonić. Jest nim doświadczenie estetyczne. To ono zdaje się uruchamiać refleksję, która szuka dla siebie języka, próbuje się wypowiedzieć zarówno w liryku, jak i w szkicu estetycznym. O jaki rodzaj refleksji chodzi? Czytając eseje poetki, nie mamy wątpliwości, że obcujemy z prze-

¹⁴ W. KUDYBA, *Próba bólu...*, s. 128-129.

¹⁵ Tamże, s. 180.

życiem piękna, które szuka zrozumienia; z wbudowaną w doświadczenie estetyczne subtelną myślą interpretacyjną¹⁶.

Wracając do omawianej monografii, warto też wspomnieć o analizie utworów w zestawieniu z esejem o martwej naturze Cotána, którego echa wybrzmiewać będą także w wierszu „*Pietà*” *Belliniego*. Badacz przedstawia utwór jako reinterpretację klasycznego motywu Piety, niemówiącego o goryczy utraty, ale o nadziei. Innym przykładem niech będzie analiza *Wiersza mistycznego* – autor zestawia tekst z napisanym wiele lat później esejem o malarstwie Jacopa Bassano, dopowiadającym niejako to, co poetka przemilczała w swym wierszu.

Monografię Wojciecha Kudyby wieńczy rozdział *Dopowiedzenia*. Podejmuje w nim próbę umieszczenia poezji Joanny Pollakównej na mapie współczesnej literatury polskiej. Oscyluje ona wokół kategorii takich, jak religijny i niereligijny charakter utworów poetki, przed odpowiedzią na postawione pytanie badacz kreśli bogaty pejzaż badań nad religią w literaturze, dociera do samych źródeł leksemu „religia”, co pozwala na dokładne rozpoznanie sensu tych określeń w odniesieniu do omawianych utworów. Kolejną cechą wymagającą umiejscowienia jest konfesyjność (rozumiana w sposób nowoczesny) i niekonfesyjność tej poezji. Autor wpisuje wiersze Pollakównej w nurt neoklasycystyczny, realizujący się poprzez ekwiwalentyzację przeżyć osobistych, unikania monologu lirycznego, dialog z tradycją literacką, gra z formami wiersza czy wybór zupełnie innej postawy na własne cierpienie: postawy męstwa, godności, jakby zewnętrznej obserwacji własnego stanu.

Próba bólu. O wierszach Joanny Pollakównej Wojciecha Kudyby jest więc rozprawą pionierską, wytyczającą szlaki w badaniach nad twórczością Joanny Pollakównej według nowego klucza interpretacyjnego ukazującą jej wiersze, na nowo nazywającą i wyodrębniającą problematykę tej poezji, otwierającą nowy rozdział w recepcji autorki *Lata szpitalnego*. Kategoria bólu zostaje tu dokładnie przebadana na poziomie składni utworów, ich sensów naddanych, elementów biograficznych i komparatystycznych oraz konstrukcji systemów wersyfikacyjnych. Jest to monografia bardzo ważna dla historii polskiej literatury, ale również dla metodologii badań literackich. Jak zostało już wcześniej powiedziane, autor proponuje metodę innowacyjną, zawierającą w sobie opracowane już modele poetologiczne, ale uzupełnione o badania natury filozoficznej, psychologicznej i medycznej, udanie łącząc nowoczesne teorie z tradycją.

¹⁶ W. KUDYBA, *Pietà w twórczości Joanny Pollakównej*, [w:] *Strony Joanny Pollakównej*, s. 65-66.